

Chief Directorate of Farming and Land Development at all key stages of resettlement of peasants – from formation of contingent of resettles through to their settlement in a new place. Efficiency of the Regional organization was supposed to be ensured by its rather well-defined structure. Studies of the Zemstvo Migration Organization's activities suggest that despite Zemstvo agents' genuine desire to help their compatriots, the results of their activities appeared to be rather modest. Despite all the assurances made by the Head of Migration Directorate Hryhori Hlinka he would assist the organization in their humanitarian events aimed to help the resettles, the stumbling block in the organization's activities was its semi-official status. Despite the oral assurances by government officials of support the activities of Zemstvo agents, the government still failed to approve the Chart of the Regional Zemstvo Migration Organization as a regulatory act. Practically, this meant that representatives of the local organization merely ignored the requirements of Zemstvo agents to observe the existing regulations.

The research is based on a number of archival sources that were introduced into scientific use for the first time.

Key words: Russian Empire, Ukraine, Chernihiv Zemstvo, migration, Regional Zemstvo Organization.

REFERENCES

- Rklitskiy, M.V. (1917). *Zemlya i zemelnye otnosheniya v Poltavshchine. Statisticheskie zametki po zemelnomu voprosu*. [Land and land relations in the Poltava region], issue 2. Poltava: Tip t-va «Pechatnoe delo». [in Russian].
- Sklyarov, L.F. (1962). *Pereselenie i zemleustroystvo v Sibiri v gody stolyipinskoj agrarnoy reformy*. [Resettlement and land management in Siberia during the Stolypin agrarian reform]. Leningrad: Izd-vo Len. un-ta. [in Russian].
- Konchalovskiy, E. (1909). *Slushay, russkiy pereselenets!* [Listen, Russian migrant!]. St. Petersburg: Tip. Pereselen. upravleniya. [in Russian].
- Rosiiskiy derzhavnyi istorychnyi arkhiv (dali – RDIA), f. 394, op.1, spr. 8.
- RDIA, f. 391, op. 3, spr.1002.
- RDIA, f. 391, op. 3, spr.1583.
- Ustav Yuzhno-russkoy oblastnoy zemskoy pereselencheskoy organizatsii. (1915). [The charter of the South Russian regional zemstvo resettlement organization]. *Zhurnalyi Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 50 ocherednogo sozyiva 1914 goda*, 2, pp. 74–77. Poltava: Elektrich. tipo-litogr. I.L. Frishberga. [in Russian].
- Instruktsiya agentam Yuzhno-russkoy oblastnoy zemskoy pereselencheskoy organizatsii, utverzhennaya ekstrennym soveshaniem upolnomochennykh 5-go aprelya 1912 goda. [Instructions to agents of the South Russian Regional Zemstvo Migration Organization, approved by an emergency meeting of commissioners on April 5, 1912]. *Zhurnalyi Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 50 ocherednogo sozyiva 1914 goda*, 3, pp.78–83. Poltava: Elektrich. tipo-litogr. I.L. Frishberga. [in Russian].
- Zhurnalyi zasedaniy VII ocherednogo soveshaniya upolnomochennykh yuzhno-russkoy oblastnoy zemskoy pereselencheskoy organizatsii (11–12 noyabrya 1913 g.)*. Poltava: Elektrich. tipo-litogr. I.L. Frishberga. [in Russian].
- Tsentralnii derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi (dali TsDIAK), f. 1628, op.1, spr. 54.
- RDIA, f. 391, op. 2, spr. 583.
- Raspisanie ocherednoy otkravki pereselentsev po guberniyam vyihoda i rayonam vodvoreniya (1909). [Schedule of the next departure of immigrants by exit provinces and areas of placement]. *Zhurnal Poltavskogo gubernskogo prisutstva*, 3, pp.29–32. Poltava: Elektrich. tipo-litogr. D. Podzemskogo. [in Russian].
- TsDIAK, f. 1628, op.1, spr. 46.
- Kosmenko-Zagorskiy, V.P. (1909). *O pereselenii v Kulundinskuyu step Barnaulskogo uезда Tomskoy gubernii*. [On the relocation to the Kulunda steppe of the Barnaul district of Tomsk province]. Chernigov. [in Russian].
- Deyatelnost Chernigovskogo gubernskogo zemstva po pereseleniyu za 1909 god*. (1910). [The activities of the Chernigov provincial zemstvo for resettlement in 1909]. Chernigov. [in Russian].
- Zapiska predsedatelya Soveta Ministrov i Glavnoupravlyayushchego zemledeliya i zemleustroystva o poezdke v Sibir i Povolzhe v 1910 g. Prilozhenie k vsepoddanneyshemu ochetu*. (1910). [A note by the Chairman of the Council of Ministers and the Main Directorate of Agriculture and Land Management on a trip to Siberia and the Volga region in 1910. Appendix to the most comprehensive report]. St. Petersburg : Tip. Pereselench. upravleniya. [in Russian].
- RDIA, f. 391, op. 3, spr. 1739.
- Turchaninov, N. (1911). *Itogi pereselencheskogo dvizheniya za vremya s 1896 po 1909 g. (vkluchitelno)*. [The results of the resettlement movement during the period from 1896 to 1909 (inclusive)]. St. Petersburg: Tip. Pereselench. uprav. [in Russian].
- Turchaninov, N., Domrachev, A. (1916). *Itogi pereselencheskogo dvizheniya za vremya s 1910 po 1914 g.* [The results of the resettlement movement during the period from 1910 to 1914]. Pp.: Tip. Pereselench. uprav. [in Russian].
- RDIA, f. 391, op.4, spr.1751.
- RDIA, f. 391, op. 6, spr. 109.
- RDIA, f. 391, op. 2, spr. 465.
- Materialyi statistiko-ekonomicheskogo obsledovaniya kazachego i krestyanskogo hozyaystva Amurskoy oblasti. Trudyi komandirovannoy po vyisochayshemu poveleniyu Amurskoy ekspeditsii. (1913)*. [Materials of the statistical and economic survey of the Cossack and peasant farms of the Amur region. Proceedings of a business trip at the highest command of the Amur expedition], Vol. 2, part 2. St. Petersburg : Tip Pereselench. upravleniya. [in Russian].
- Rosiiskiy derzhavnyi arkhiv Rosiiskoi Federatsii Dalekoho Skhodu (m. Tomsk), f. 541, op.1, spr. 436. 77 ark.
- Selskoe hozyaystvo v 20 veke. Sbornik statistiko-ekonomicheskikh svedeniy za 1901–1922 gg. (1923)*. [Agriculture in the twentieth century. The collection of statistical and economic information for 1901–1922]. Moscow: Novaya derevnya. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

УДК 94(477.51)(092)

Д.М. Матвієнко

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УПРАВИТЕЛЯ СПРАВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ ВЧЕНОЇ АР- ХІВНОЇ КОМІСІЇ П.М. ДОБРОВОЛЬСЬКОГО

У статті висвітлена наукова діяльність історика, краєзнавця, археолога, управителя Чернігівської губернської вченої архівної комісії П.М. Добровольського. З позиції сьогодення зроблено акцент на основні праці вченого, присвячені церковній історії, проаналізовано їх зміст. Зазначено досягнення вченого у статусі управителя справ.

Актуальність полягає у зростанні інтересу до витоків української історії та біографії відомих діячів. У роботі реконструйовано процес становлення П.М. Добровольського як авторитетного вченого, визначено фактори що вплинули на формування його наукових поглядів.

Ключові слова: П.М. Добровольський, архівна комісія, музеєзнавство, церковна історія, краєзнавство.

Поява архівних комісій в Російській імперії пов'язана із прийняттям відповідного закону 1884 р. Ініціатором його ухвалення була Російська академія наук, яка розуміла, що збереженням цінних документів на той час займалися люди без спеціальної підготовки. Для поліпшення роботи по обліку, опису і збереженню таких документів виникла необхідність створити архівні комісії та губернські історичні архіви при них [7, с. 261]. Їх поява пов'язана також з політичними, соціально-економічними та культурними процесами, що мали місце в українській історичній науці зокрема та в країні у цілому [1, с. 106].

14 листопада 1896 р. за ініціативи Е.К. Андрієвського відбулося відкриття Чернігівської архівної комісії (ЧАК) у приміщенні Державного банку. Її діяльність вивчали О.Б. Коваленко [4], В.Г. Сарбей [7], І.Н. Войцехівська [1], але комплексного дослідження вкладу П.М. Добровольського у розвиток Чернігівської архівної комісії досі не зробле-

но. У даній праці ми намагаємось здійснити таку спробу.

Головою Чернігівської архівної комісії у різний час були Г.О. Милорадович, Є.М. Зеленецький, О.О. Хвостов, В.Д. Голіцин, О.К. Рачинський, П.Я. Дорошенко. За повсякденні справи комісії відповідали правитель справ, хранитель музею, архіву та сторож.

За спогадами А. Верзилова, «Архівна комісія тоді переживала важкі часи, оскільки інтелігенція сторонилася участі у комісії, а люди зі становищем, які входили до її складу, не мали ні часу, а ні достатньої цікавості до її діяльності» [9, с. 179].

Загалом кількість членів архівної комісії складала 100–150 осіб, але реально на засіданнях були присутніми 15–20. Серед діячів Чернігівської комісії значаться П. Дорошенко, Г. Коваленко, П. Добровольський, В. Модзалевський, Д. Самоковасов [8, с. 56]. Найбільшою проблемою ЧАК була невизначеність правового статусу комісії та недофінансування. Як зазначає Н. Полетун, непорядкованими були відносини комісії з місцевими органами, «через що доступ членів в архіви залежав від позиції губернської або повітової адміністрації» [5, с. 6].

У 1899 р. членом ЧАК став Петро Добровольський, а 1902 року його призначено управителем справ [6, с. 79]. Перший виступ ученого у стінах ЧАК відбувся 8 січня 1899 р. Тоді ним було виголошено 2 доповіді. У першій, що мала назву «Зауваження щодо роботи відрядженого з Харкова для ознайомлення з місцевими архівами молодого вченого Плохінського», Добровольський акцентував, що дослідник не приділяв особливої уваги своїй роботі і не виконав завдання щодо детального вивчення історії Слєцького монастиря. Друга доповідь П. Добровольського «Архімандрит Слєцький Ніл Березовський (1722–1726)» була опублікована у Трудах ЧАК і стала єдиною науковою працею за 1899 р. Цього року відбулося лише одне засідання комісії, адже організація переживала не найкращі часи.

П. Н. Тихонов (правитель справ ЧАК) на одному із засідань зауважив: «К глибокому прискорбию разработка местной старины не привлекает решительно никого из членов комиссии» [12, с. 120].

З огляду на те, що правитель справ поїхав до Брянська і більше не повідомляв ЧАК про майбутні плани, члени комісії вирішили до з'ясування ситуації призначити скарбничого П. Добровольського «исполняющим должность правителя дел комиссии впредь до возвращения Тиханова» [11, с. 10].

30 січня 1902 р. П.М. Добровольський зачитав реферат на тему: «Архів Чернігівського кафедрального собору». Вчений розпочав це дослідження на прохання священників храму. Воно тривало цілий рік: із 17 січня 1901 р. до 20 січня 1902 р. Робота складалася з трьох частин. У першій було надано загальний опис собору, у другій – опис ризниці, у третій – опис книгосховища та архіву. Розпочавши свою роботу, П.М. Добровольський зіштовхнувся з проблемою неякісного зберігання документів. «Бумаги хранились в связках и небыли сложены не по годам ни по отделам и свалены в кучу» [3, с. 4]. Тому вчений був змушений систематизувати всі матеріали. Загалом він склав усі доку-

менти за хронологією в 16 книг. Він віднайшов досі невідому переписку кафедрального протоієрея Іоанна Іленева.

Уперше до наукового обігу було введено наступні матеріали: «Соборні акти про мощі Св. Димитрія, митрополита Ростовського» [10, с. 53], «Порядок хресної ходи на р. Десну» [10, с. 43], «Настанови яким чином зустрічати Його Імператорську Величність у храмах» [10, с. 25].

Загалом роботу історика можна поділити на такі розділи: ремонт храмів, грошові пожертви, звітна документація, креслення та плани.

За пропозицією членів архівної комісії П.М. Добровольський надрукував свої дослідження у Трудах ЧАК. На цьому ж засіданні Петро Михайлович презентував реферат, присвячений діяльності чоловічої гімназії із 1800 до 1804 рр. Вченим було проаналізовано щоденники директора М. Є. Маркова (щодо екзаменів, свят, відвідувачів і т. ін.). З огляду на зацікавленість членів ЧАК даною темою, Петру Михайловичу доручили опрацювати весь матеріал і надрукувати висновки у Трудах.

У IV випуску Трудів ЧАК представлено відразу 4 роботи П.М. Добровольського: «Юрійівська Божниця» [10, с. 15], «Преосвященний Філіпп – єпископ Новгородський» [10, с. 41], «Топографічний опис міст Чернігова, Ніжина, Сошниці з їх повітами» [10, с. 52], «Архів Чернігівського кафедрального собору» [3].

1 вересня 1902 р. прийшов офіційний лист від П.Н. Тихонова про його відмову займати посаду управляючого ЧАК. Після проведення таємного голосування цей пост зайняв П.М. Добровольський [11, с. 10].

Уже в новому статусі Петро Михайлович виступив із доповіддю про XII археологічний з'їзд у Харкові та про знайдені в архівах Харкова матеріали стосовно історії чернігівської чоловічої гімназії [11, с. 14].

На посаді управляючого Чернігівською архівною комісією вчений запропонував новаторські ідеї щодо пошуку краєзнавчого матеріалу: радив залучати священників і вчителів, бо саме вони мають доступ до маловідомої історії краю [11, с. 20].

Однією з праць П.М. Добровольського, у якій висвітлювалась діяльність наукових установ Чернігівщини, була розвідка «3 життя Чернігівської духовної семінарії». Наукова робота написана до 200-річчя від дня заснування останньої.

Петро Михайлович поєднував наукову діяльність у комісії з адміністративною. Так, 18 січня 1903 р. він звітував про прибутки та витрати ЧАК і сам попросив створити ревізійну комісію для перевірки його звіту та для контролю за використанням грошей. До складу комісії увійшли А.Н. Балака, Г.В. Зборовський, Л.Д. Шрамченко.

У 1908 р. було видано колективну працю «Указатель статей о истории, археологии и этнографии, помещенных в «Черниговских губернских ведомостях» за 1838–1906 гг.» за авторством К. Карпинського, Є. Корноухова, П. Добровольського [2]. Сам історик склав покажчик статей видання «Записки Чернігівського статистичного комітету», був відповідальним за листування і документообіг комісії [13, с. 41].

За час керівництва П.М. Добровольським Чернігівською архівною комісією було визначено порядок розгляду архівних фондів, що призначались до знищення не тільки у Чернігівській, а й у Подільській, Мінській, Київській та Волинській губерніях, де подібних комісій на той час не існувало. Завдяки збереженим документам тогочасні вчені змогли проаналізувати економічний, політичний, соціальний стан країни, дослідити питання рекрутських наборів, зловживання чиновників тощо.

Отже, Петро Добровольський ефективно працював не лише над покращенням роботи Чернігівської архівної комісії, а й над виданням її «Трудів», проектами положень цієї установи, домігся фінансування від міської та навіть Державної думи.

ДЖЕРЕЛА

1. Войцехівська І.Н., Семергей О.Л. Губернські вчені архівні комісії в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). *Київська старовина*. 1995. № 6. С. 105–113.
2. Добровольський П.М. Указатель статей о истории, археологии и этнографии, помещенных в «Черниговских губернских ведомостях» за 1838–1906 гг. *Труды Черниговской губернской архивной комиссии*. Чернигов, 1908. Вып. 7. Отд. II. С. 1–142.
3. Добровольський П.М. Архів Черниговського кафедрального собора. *Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии*. Чернигов, 1902. Вып. 4 Отд. 2. С. 1–68.
4. Коваленко О. Едиційна археографія у доробку й діяльності Чернігівської губерньської вченої архівної комісії. *Сіверянський архів: Науковий щорічник*. 2007. Вип. 1. С. 17–27.
5. Полетун Н. Діяльність Чернігівської губерньської вченої архівної комісії у галузі архівної справи. *Сіверянський архів: Науковий щорічник*. 2007. Вип. 1. С. 6–8.
6. Пристайко В. Участь П. Добровольського в роботі Чернігівської губерньської вченої архівної комісії. *Сіверянський архів: Науковий щорічник*. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. С. 78–80.
7. Сарбей В.Г. Вклад губернських архівних комісій в історіографію України. *Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін*. Київ, 1965. С. 261–280.
8. Симоненко І.М. Губернські вчені архівні комісії в Україні. Історіографічний огляд і бібліографічний показник. *Держкомархів України. УНД ІАСД. Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК*. Київ, 2003. 132 с.
9. Скоренок С.Г. Участь Верзилова А.В. у роботі Чернігівської губерньської вченої архівної комісії. Харків, Серія «Історія та географія». 2012. Вип. 45. С. 178–182.
10. *Труды Черниговской губернской архивной комиссии* / под ред. Добровольского. Чернигов : Типография Губернского Правления. Вып 4. 1902 г. 130 с.
11. *Труды Черниговской губернской архивной комиссии* / под ред. Добровольского. Чернигов : Типография Губернского Правления. Вып 5, 1902 г. 130 с.
12. *Труды Черниговской губернской архивной комиссии*. Чернигов, 1908. Вып. 6. Отд. 2. 280 с.
13. Феофілова Л. Красназвача бібліографія Чернігівщини в науковому доробку діячів Чернігівської губерньської вченої архівної комісії. *Сіверянський архів: Науковий щорічник*. 2007. Вип. 1. С. 39–42.

Matvienko D.M. Scientific activity of the administrator of the Chernihiv provincial scientific archive Commission P.M. Dobrovolskyi

The article is devoted to the scientific activity of Petro Mykhailovych Dobrovolskyi, a historian, local historian, archaeologist, and Manager of the Chernihiv provincial scientific archive Commission. From the present point of view, the main works of the scientist devoted to church history are highlighted and their content is analyzed. The achievement of the scientist in the status of Manager of Affairs was noted.

The relevance lies in the growing interest in the origins of Ukrainian history and biographies of famous figures. The paper reconstructs the process of formation of P.M. Dobrovolskyi as an authoritative scientist, identifies the factors that influenced the formation of his scientific views.

The paper presents the stages of formation of the Chernihiv provincial scientific archive commission and its departments of education (Museum, library, archive). The contribution of Petro Mykhailovych Dobrovolskyi is illuminated in the development of church, his attempt to overcome dissatisfied people of the organization and the struggle with participants who did not take an active

part in its formation. The purpose of the Commission should be to remove from the property of the Department of state property all cases intended for destruction in the years 1800–1850 and transfer them to the CHAC.

The main works of the scientist are analyzed and published in «Chernihiv provincial Gazette», «Chernihiv diocesan Gazette», «Proceedings of the Chernihiv archival Commission».

The article highlights the innovative ideas proposed by the scientist to search for local history material (for example, to attract teachers and priests) and to preserve the funds of museums and archives of Chernihiv region. In addition, the search should not be chaotic, so Petro Mykhailovych initiated the creation of a special Commission to develop a program and strategy for further activities of the Chernihiv archive Commission, which he headed in the period 1902–1910.

Key words: P.M. Dobrovolskyi, Chernihiv provincial scientific archive Commission, Museum studies, Church history, local history.

REFERENCES

1. Voitsehivska, I.N., Semerhei, O.L. (1995). Hubernski vcheni arhivni komisii v Ukraini (kinets XIX – pochatok XX st.) [Provincial scientists archival commissions in Ukraine (late XIX – early XX century)]. *Kyivska starovyna*, 6, pp. 105–113. [in Ukrainian].
2. Dobrovolskii, P.M. (1908). Ukazatel statei o istorii, arheologii i etnografii, pomeschennih v «Chernigovskih gubernskih vedomostyah» za 1838–1906 gg. [Index of articles about history, archeology and Ethnography, placed in the "Chernihiv provincial Gazette" for 1838–1906.]. *Trudy Chernigovskoi gubernskoi arhivnoi komisii*. issue 7, pp.1–142. Chernigov. [in Russian].
3. Dobrovolskii, P.M. (1902). Arhiv Chernigovskogo kafedralnogo sobora [Archive of the Chernihiv Cathedral]. *Trudy Chernigovskoi gubernskoi uchenoi arhivnoi komisii*. issue4, pp.1–68. Chernigov. [in Russian].
4. Kovalenko, O. (2007). Ediciina arheohrafiia u dorobku i diialnosti Chernihivskoi hubernskoi vchenoi arhivnoi komisii [Unified Archeography in the assets and activities of the Chernihiv provincial scientific archival Commission]. *Sivrianskii arhiv: Naukovyi shorichnik*, 1. pp. 17–27. [in Ukrainian].
5. Poletun, N. (2007). Diialnist Chernihivskoi hubernskoi vchenoi arhivnoi komisii u haluzi arhivnoi spravi [The activities of the Chernihiv provincial scientific archival Commission in the field of archival Affairs]. *Naukovyi shorichnik*, 1. pp. 6–8. [in Ukrainian].
6. Pristaiko, V. (2007). Uchast P. Dobrovolskoho v roboti Chernihivskoi hubernskoi vchenoi arhivnoi komisii [Dobrovolskyi in the work of the Chernihiv provincial scientific archive Commission]. *Naukovyi shorichnik*. pp. 78–80. Nizhyn. Aspekt Polihraph. [in Ukrainian].
7. Sarbei, V.H. (1965). Vklad gubernskih arhivnih komisii v istoriografiu Ukrainy [Contribution of provincial archival commissions to the historiography of Ukraine]. *Dруга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін*. Kyiv. [in Ukrainian]. pp. 261–280.
8. Symonenko, I.M. (2003). Hubernski vcheni arhivni komisii v Ukraini. Istoriohrafichniy ohliad i bibliohrafichniy pokaznik. [Provincial scientists archival Commission in Ukraine. Historiographic review and bibliographic index]. *Derzhkomarhiv Ukrainy. UND IASD. Centr pamiatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Skorenok, S.H. (2012). Uchast Verzylova A.V. u roboti Chernihivskoi hubernskoi vchenoi arhivnoi komisii. [Verzylov in the work of the Chernihiv provincial scientific archival Commission]. *Seriya «Istoriya ta geografiya»*, 45, pp. 178–182. Kharkiv. [in Ukrainian].
10. Dobrovolskii, P.M. (Ed.) (1902). *Trudy Chernigovskoi gubernskoi arhivnoi komisii* [Proceedings of the Chernihiv provincial archival Commission]. Issue 4. Chernigov: Tipografiya Gubernskogo Pravleniya. [in Russian].
11. Dobrovolskii, P.M. (Ed.) (1902). *Trudy Chernigovskoi gubernskoi arhivnoi komisii* [Proceedings of the Chernihiv provincial archival Commission]. Issue 5. Chernigov: Tipografiya Gubernskogo Pravleniya. [in Russian].
12. *Trudy Chernigovskoi gubernskoi arhivnoi komisii*. (1908). [Proceedings of the Chernihiv provincial archival Commission]. Issue 6. Chernigov. [in Russian].
13. Feofilova, L. (2007) Kraieznavcha bibliohrafiia Chernihivshchyny v naukovomu dorobku diiachiv Chernihivskoi hubernskoi vchenoi arhivnoi komisii. [Local History bibliography of Chernihiv region in the scientific heritage of figures of Chernihiv province scientific archive Commission]. *Sivrianskii arhiv: Naukovyi shorichnyk*, issue 1. pp. 39–42. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.02.2020 р.
Рекомендована до друку 10.03.2020 р.

